

Jakó Zsigmond

Az erdélyi magyar tudományosság fordulóponton

Úgy gondolom, hogy mindnyájan, akik most itt egybegyűltünk,* tudatában vagyunk annak, hogy az erdélyi magyar tudományosság napjainkban történelmi fordulóponthoz érkezett. A kérdés ugyanis az: lesz-e erő és akarat a teljes felélesztésére, vagy regenerációja megreked azon a szinten, amire mostanig eljutott? Minthogy a referensek közül elsőnek én kaptam szót, nekem kell röviden érzékeltetnem azokat az általános körülményeket, amelyek között a többi tudományszak művelői is kereshetik a jövő helyes útját.

Az erdélyi magyar népességnek a 20. század folyamán olyan változásokat kellett elszenvednie, amelyekhez hasonlókat legfeljebb a honfoglalást követő életformaváltás kapcsán élhetett át. 1918-at követően néhány évtized alatt államalkotó népből kisebbségi sorba szorította a történelem egy olyan társadalmi struktúrában, mely nem ismerte és nem is értette az olyan szervezési formát, mint amilyenben az erdélyi szászok, de a fogaraszöldi vagy kővárvidéki románok is századokon át zavartalanul élhették saját életüket. A Balkán gyakorlata csak az aszimiláció önkéntes vagy kierőszakolt változatát, az elűzést vagy a kiirtást ismerte a kisebbségi kérdés „megoldására”. A magyarság is rövid nyolc évtized alatt elveszítette mindent, amit eddigi történelme során alkotott, differenciált társadalmát, anyagi pozícióit, intézményeit, kulturális öröksége nagy részét és hovatovább öntudatát is. Mindez természetesen nem maradhatott következmények nélkül a magyar tudományosságra nézve sem. Ez az a valóságos helyzet, amelyben a mai nemzedéknek minél rövidebb időn belül meg kell találnia a célravezető megoldásokat a határokon túli magyar tudományosság talpraállításához, mert különben számolnia kell azzal, hogy a nemzet művelődése is részekre bomlik a politikai határok mentén.

A magyar művelődést történelme során végig erős egység jellemezte, még az ország három részre szakadása idején is. (Csak emlékeztetőül: a bibliafordító és nyelvész Sylvester János Szinerváralján született, de munkásságának jó része Nyugat-Magyarországhoz kötődik. A felvidéki Szenci Molnár Albert a kolozsvári Házsongárdban alussza örök álmát. Első igazi költőnk, a felvidéki Balassa Bálint is egy ideig az erdélyi fejedelmi udvarban élt és írta verseit.) Ezt az egységet bontotta meg a történelem 1918-ban, és ide nyúlnak vissza az előbb vázolt mai helyzet gyökerei is. Az új államok ellenségesen kezelték a határaikon belüli magyar kisebbség tudományos és művelődési intézményeit. Sem az intézményeket, sem azok szakembereit nem fogadták be tudományos életükbe, de ugyanakkor felrőtíták, sőt akadályozták adminisztratív, hatalmi eszközökkel, hogy anyaországukkal tudományos kapcsolatokat tartsanak fenn. Végül az erdélyi tudományosságnak azt a kísérletet is el kellett viselnie, mely a magyar tudományosságtól való teljes elkülönítését kívánta kierőszakolni, anélkül hogy a romániai tudományosságba intézményesen befogadták volna.

Ezt a helyzetet a humán és társadalomtudományok etnikumhoz való kötődésük miatt más tudományoknál jóval erősebben megsínylették, különösképpen az ún. magyarságtudományok. Ezekben belül is a történelmi diszciplínák és a társadalomkutatás torzultak legerősebben. A természettudományokkal, az orvoslással, a technikával foglalkozó kisebbségi szakemberek, érthető okokból, személy szerint könnyebben átvészelték ezt a nehéz időszakot, de a nemzetiségi tudományosság ügye az ő esetükben is a humán tudományokéhoz hasonlóan alakult. 1950-ben a magyar tudományosság szervezetét, az Erdélyi Múzeum-Egyesületet be is tiltották. Szakembereinek kutatómunkája révén azonban az Egyesület virtuálisan tovább élt és hatott a magyar társadalomban.

* Elhangzott 2002. november 23-án, a Magyar Tudomány Napja Erdélyben című tudományos konferencián.

Egyre apadó régi gárdája mellett azonban e tetszhalál négy évtizede alatt új nemzedék nőtt fel, és amikor 1990-ben alkalom kínálkozott az újrakezdésre, az Erdélyi Múzeum-Egyesület mellett Erdély-szerte más műhelyek is formálódtak, melyek új utakon-módokon kívánták szolgálni a magyar nyelvű tudományművelést.

Az újrakezdés tehát több ágon indult el, és ezzel a további lépések tervezésében számolni kell. A szűk esztendőök után az erdélyi magyar tudományosság felélesztéséhez minden szellemi és anyagi erőre szükség van. Ezek az új műhelyek tudományosságunk életerejét bizonyítják, hasznosítani kell tehát őket, hogy a közös, koordinált munkában bizonyíthassák, mit várhat tőlük az erdélyi magyar kutatás. A műhelyek közötti kezdeti féltékenykedések, surlódások mára már elültek, mert mindenki meggyőződhetett arról, hogy neki is bőven jut feladat az erdélyi magyar tudományosság évtizedek óta minden tervszerűség nélkül művelgetett parlagain, és ki-ki a saját teljesítménye szerint minősül, értékelődik.

Az Erdélyi Magyar Tudományegyetem által ebben az esztendőben készített felmérés az újrakezdéstől eltelt 12 esztendő teljesítményeiről mentesít engem is attól, hogy az egyes diszciplínák eredményeit kezdjem sorolgatni. Aki ugyanis ilyen adatokra kíváncsi, azokat a felmérés kinyomtatott köteteiben megtalálhatja. Szűkre szabott időmet inkább a jövő teendőinek keresésére kívánom fordítani. Arra, hogy tisztábban láthassuk, mennyire is jutottunk előbbre a kisebbségi korszak végzetesnek indult rombolásai kijavításában, az alapvető kérdések megoldásában.

1990-ben a legsürgősebb teendő a magyar tudományosság egységének kinyilvánítása és helyreállítása, a határokon kívül rekedt magyar tudományosság hovatarozásának a műveltség egységére épülő, korszerű nemzetkonceptió alapján való rendezése volt. Ennek deklarálása és a formális reintegráció a Magyar Tudományos Akadémia döntései formájában megtörtént, 1996-tól fogva elnöki különbizottság intézi a külföldi magyar tudományosság ügyeit, ösztöndíjak, pályázatok segítik a szomszédos államokban élő magyar kutatók munkáját. Mindezek nyomán korábban elképzelhetetlen pezsgés, imponáló mennyiségű publikációs tevékenység bontakozott ki Erdélyben is. Komoly szakmai teljesítmények bukkantak elő, ígéretes fiatal kutatók jelentkeztek, mintha a szűk esztendőök nyomorúságai után már a bő esztendőök következtek volna el. Alaposabb elemzés nyomán azonban ez a kedvező külszín csalókévan bizonyul. A termés mennyiségétől jelentősen elmaradnak annak minőségi mutatói. A kutatók szakmai felkészültsége, a műhelyek felszereltsége gyakran kérdéses. Az utánpótlás rendszeressége és folyamatossága nem biztosított. A kutatások többnyire nem koordináltak. Hiányoznak a munka szilárdan megalapozott intézményes keretei. Vitathatatlan, hogy eljutottunk ugyan egy, a korábbinál sokszorosan magasabb szintre, mai lehetőségeink határáig, de további erőfeszítések elmaradása esetén itt akár meg is rekedhetünk. Én tehát úgy vélem, hogy a magyar tudományosság egykori egységének helyreállítása akkor lesz befejezettnek tekinthető, ha a határokon túli tudományos potenciál teljes értékű tényezőként vehet részt a kutatási feladatok tényleges megoldásában.

A tagadhatatlan részeredmények ellenére változatlanul aggasztónak látom az utánpótlás nevelésének ügyét. Nem hiszem, hogy helyes kiindulási pont lenne érzelmi alapon, a nemzeti szolidaritás bizonyításaként kezelni ezt a kérdést, amikor az kölcsönösen előnyös, az anyaország tudományosságának hosszú távon különös előnyöket hozó befektetés is lehetne. A kisebbségi magyar szakemberek sajátos hely-, anyag- és nyelvismerete ugyanis páratlan előnyöket biztosíthatna a magyar tudományosságnak közvetlen szomszédaival szemben, mindenekelőtt a humán tudományok területén. Nekik ugyanis a magyaron kívül a történelemtől kapott új ország tudományosságában is otthonosoknak kell lenniük. Az általuk képviselt kettős szakmai potenciál azonban csak akkor kamatoztatható megfelelően a magyar tudományosság javára, ha

fiataljaink az anyaországiakkal azonos minőségű szakmai képzést szerezhetnek maguknak, azonos munkakörülmények és infrastruktúra mellett, egyenlő értékű munkatársakként vehetnek részt ténylegesen az egységesült magyar kutatásban.

Átgondolt és egyeztetett tervek hiányában a különböző, olykor egymást keresztező kezdeményezések eddig nem hoztak lényeges javulást az utánpótlás területén. Bár némely diszciplína esetében kibontakozóban van új kutatónemzedék jelentkezése, általában azonban az elmúlt 12 esztendő szabadabb légkörében sem változott meg a képzett magyar szakkutatók már-már végzetesnek tűnő hiánya. Az általános helyzet meglehetősen lehangoló, bár a személyi viszonyok szinte szakonként különbözőek. Leginkább kielégítő a fiatal kutatók létszáma a magyar nyelvtudomány területén, mert a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékén a legnehezebb időszakokban sem szakadt meg teljesen az utánpótlás nevelése. A másik végetlet a történelemtudomány képviseli, mert a Múzeum-Egyesület kutatóintézetében egyetlen hivatásos kutatót foglalkoztathatnak a magyar és erdélyi történet egészének és egy másik fiatal a jelenkornak a tanulmányozására.

Mindenki tudja és fennen hangoztatja is az utánpótlás fontosságát, de ha a többé-kevésbé fantomintézményeinkben nincsen munkahely, akkor a legérdeklődőbb, legképzettebb fiataljaink is kénytelenek továbbállni szülőföldjükéről. Egyelőre még vannak ígéretes fiataljaink, akik feladatra várnak és arra, hogy felkészítsék őket a munkára. Ők tudják, hogy rohamosan balkanizálódó szülőföldjükön a magyar tudománynak továbbra is vannak és lesznek érdekei és feladatai, melyeknek ellátása elsősorban tőlük várható. Nincs vesztegetni való idő, ha azt akarjuk, hogy a határokon túli magyar tudományosság hasznos munkatárs maradjon, és ne váljék a magyar művelődés egyik egzotikumává. A 21. században csak a főállásos, hivatásos, profi kutatás lehet igazán eredményes. Az erre való felkészítés azonban kutatóintézeti keretek, stabil állásviszonyok, szakmai irányítás nélkül hosszú távon nem lehet sikeres. Kutatóintézet és személyi státusok fokozatos kifejlesztése nélkül előbb-utóbb kifulladásra kerülhetnek azok az ígéretes kezdeményezések is, amelyeket pl. a Múzeum-Egyesület a forrásközlés vagy a Kriza János Társaság a néprajzi kutatások területén nagy erőfeszítéssel működtet.

Ami pedig egy korszerű erdélyi kutatóintézet kifejlesztését illeti, véleményem szerint abból a tényből kellene kiindulni, hogy a magyar művelődési örökség nagyobbik és régebbi része nem a mai Magyarországon, hanem a Felvidéken és Erdélyben található. Ennek kapcsán a magyar művelődésért felelős tényezőknek rövidesen, de legkésőbb a két szomszéd állam EU-tagságát követően szembe kell nézniük egy-egy széles spektrumú kutatóintézet felállításának szükségével a magyar tudományos érdekek bizonyítására. Ilyen intézet létesítésének leggazdaságosabb megoldásául az kínálkozna, hogy az erdélyi, illetve felvidéki tudományosság igényeit kielégítő kutatóintézet lássa el ezt a szolgálatot is az egész magyar tudományosság számára. Ez lehetne az erdélyi/felvidéki tudományosság sajátos fő feladata, funkciója az újra egyesült magyar tudományosságban. Tehát a helyi, erdélyi/felvidéki kutatáson és a magyarországi kutatási igényeken kívül a külföldi magyar intézetekéhez hasonló feladatokat is egyetlen intézet láthatná el. Ebben a formában egy ilyen intézet talán könnyebben elfogadható lenne a barátságatlan többségi társadalmak számára is.

Nagyapaink nemzedéke tudta, hogy a Vatikánban őrzött levéltári anyag nélkül nem létezhet korszerű magyar medievisztika, és 1892-ben Történeti Intézetet hoztak létre Rómában. Apáink nemzedéke is tudta, hogy a felbomlott Monarchia központi hatóságai iratainak akadálytalan tanulmányozása nélkül nem létezhet tudományos igényű újkori magyar történetírás. Ezért a teljes gazdasági összeomlás, az ország megcsonkítása ellenére volt akarat és lett pénz a Collegium Hungaricum és a Történetkutató Intézet megalapítására, már 1920 őszén, biztosítva ezzel a magyar tudományosság érdekeit Bécsben. Ma az egész magyar tudományosság jól fel-

fogott érdekei legalább egy erdélyi és egy felvidéki kutatóintézet létesítését sürgetik, hogy az Európai Unión belül kiiktathatók legyenek a magyar kutatást sújtó akadályok az évszázadokon át Magyarországhoz tartozott területeken őrzött művelődési javak tanulmányozásából. Az illető ország tudományosságába beépülő ilyen intézetek létesítése nélkül nehezen képzelhető el a jelenlegi gyanakvó szemlélet és gyakorlat bármilyen liberalizálása, illetve bármilyen megállapodása a magyar művelődési javak tanulmányozása tárgyában.

Mind az utánpótlás nevelésének, mind pedig a kutatásoknak a tervszerűségét jelentősen fokozni lehetne, ha a Magyar Tudományos Akadémia kezdeményezné, hogy a határokon túli tudományos műhelyek készítsék el 15–20 évre szóló kutatási tervüket, tájékoztassanak azok megvalósításának személyi és anyagi feltételeiről, illetve azokkal kapcsolatos elképzeléseikről. Ezekből kideríthető lenne, hogy az egységes magyar kutatás milyen közreműködésre számíthat valójában a határokon túliak részéről, rangsorolni lehetne a tervezett kutatásokat és utánpótlási javaslatokat, és ellenőrizni is lehetne e tervek teljesítését. Az így adódó Kárpát-medencei nemzeti kutatási témák lehetnének azok az első feladatok, amelyek megoldásába kisebbségi szakemberek is bekapcsolódhatnak.

Referátumom zárásakor újból hangsúlyozom, hogy az utóbbi évtizedben jelentős előrehaladás történt egyrészt a magyar tudományosság egységének helyreállításában és demonstrálásában, másrészt pedig az erdélyi magyar kutatások újraélesztésében. Az azonban még nem dőlt el véglegesen, hogy ami eddig megvalósult, mire elegendő. A gyakorlatban, a tudományok tényleges művelésében is működőképesnek bizonyul-e, vagy csak jelképes értékű marad-e továbbra is? Minden attól függ, hogy továbbléphetünk-e vagy sem korszerű kutatóintézet kiépítése, 21. századi színvonalú, hivatásos fiatal kutatók kiképzése irányában, hogy a kisebbségi magyar tudományosság megállhasson a saját lábán, nélkülözhetetlen szolgáltatásokat végezhesen a magyar tudományosság egészének és saját országa tudományosságának. Ez utóbbit nagyon lényegesnek látom ahhoz, hogy a többségi társadalmak befogadják a magyar tudományosság intézményes jelenlétét és pozitívan értékeljék annak munkáját, mert az számukra is hasznos. Az ide elvezető útnak azonban jó ha felét megtettük eddig. Most az erők és a feladatok józan rendezésének, önmagunk céltudatos szakmai művelésének időszakára van szükség. Ezekhez a feladatokhoz a Magyar Tudományos Akadémia mindenkinél több segítséget adhat a maga tekintélyével. Ezt kérjük és várjuk mindnyájan, akik a kisebbségi magyar tudományosság jövőjéért aggódunk.